

NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER MESLEK YÜKSEK OKULU DERGİSİ

**JOURNAL OF NAMIK KEMAL UNIVERSITY
VOCATIONAL COLLEGE OF SOCIAL SCIENCES
(JNKUVCSS)
e-ISSN: 2717-8110**

Cilt: 06 / Sayı: 01 / Nisan 2024

Baş Editör / Editor-in-Chief

Doç. Dr. Gökmen KANTAR

Genel Yayın Editörü / Executive Editor

Öğr. Gör. Ayşe Mine İŞLER

Öğr. Gör. Esra SOĞANCI BAYAR

Danışma Kurulu / Advisory Boards

Doç. Dr. Fatih Fuat TUNCER	Beykent Üniversitesi
Doç. Dr. Hamide SALHA	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Nihan ÖKSÜZ NARİNÇ	Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Sibel AKOVA	Yalova Üniversitesi
Doç. Dr. Şafak GÜNDÜZ	Maltepe Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ali Faruk AÇIKGÖZ	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ali GÜREL	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Alihan LİMONCUOĞLU	İstanbul Aydın Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Celal DEMİRKOL	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Erdem BİLGİLİ	Piri Reis Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Recep KELEŞ	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Miray ÖZDEN	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Muharrem BAKKAL	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Münire TEMEL	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Oktay HEKİMLER	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Süreyya BAKKAL	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

Editörler / Editors

Öğr. Gör. Dr. Çağdaş İNAN	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Fatma Pelin EREL	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Mehtap POLAT	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Nalan ATEŞ	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Nermin AKARÇAY	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Özge HABİBOĞLU	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Saniye YILDIRIM ÖZMUTLU	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Selin BAHAR	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Şefika AYDIN	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Tayfun İLHAN	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Öğr. Gör. Adnan TEKAY	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Öğr. Gör. Hakan ARSLANBENZER	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Öğr. Gör. Bayram ÖZHASAR	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Öğr. Gör. Bülent Şükrü HASTÜRK	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Öğr. Gör. Durdu Mehmet ÖZDEMİR	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Öğr. Gör. Emine NACAĞ	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Öğr. Gör. Hakan KILCI	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Öğr. Gör. Murat ÖZ	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Öğr. Gör. Senem ALTAY	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Öğr. Gör. Seval AKTAŞ	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Öğr. Gör. Yeliz NAKAY	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER MESLEK YÜKSEK OKULU DERGİSİ

YIL: Nisan 2024

CİLT: 06

SAYI: 01

Sayfa

- **Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Karbon Emisyonu İlişkisi: Ekonometrik Bir Tahmin**
Ayşe ERYER1-11
- **Cumhuriyet Tarihinin İlk Kadın Gazetecisi Selma Rıza Feraceli'nin Hayatı ve Çalışmaları**
Kübra ÖZPINAR12-18

Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Karbon Emisyonu İlişkisi: Ekonometrik Bir Tahmin

Ayşe ERYER¹

¹ Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ayse_zabun46@hotmail.com, 0000-0002-6556-1605

Özet

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları (DYY), ülkelerin iktisadi büyüme ve kalkınma süreçlerinde kilit rol oynayan bir özelliğe sahiptir. Küreselleşme süreci ile doğrudan yabancı sermaye hareketlerinin hızlanması ülkeler için bir yandan avantaj oluştururken, bir yandan da özellikle gelişmekte olan ülkeler için çevresel sorunları beraberinde getirmektedir. Literatürde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının çevre üzerine etkisini inceleyen çalışmaların "Kirlilik Sığınağı ve Kirlilik Hale Hipotezi" kapsamında ele alındığı görülmektedir. Çalışmanın amacı E-7 ülkeleri için 1995-2020 dönemi esas alınarak panel veri analizi yöntemiyle doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve karbon emisyonu arasındaki ilişkiyi analiz etmektir. Elde edilen bulgulara göre E-7 ülkelerinde DYY'dan CO2 emisyonuna doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. Bu bulgulara göre E-7 ülkelerinde "Kirlilik Sığınağı Hipotezi"nin analize konu olan dönem için geçerli olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Karbon Emisyonu, Kirlilik Sığınağı Hipotezi

The Relationship Between Foreign Direct Investments and Carbon Emissions: An Econometric Estimate

Abstract

Foreign direct capital investments (FDI) have a feature that plays a key role in the economic growth and development processes of countries. While the acceleration of foreign direct capital movements with the globalization process creates an advantage for countries, it also brings environmental problems, especially for developing countries. In the literature, it is seen that studies examining the impact of foreign direct capital investments on the environment are discussed within the scope of "Pollution Haven and Pollution Halo Hypothesis". The aim of the study is to analyze the relationship between foreign direct investments and carbon emissions for E-7 countries using the panel data analysis method, based on the period 1995-2020. According to the findings, it has been determined that there is a unidirectional causality relationship from FDI to CO2 emissions in E-7 countries. According to these findings, it has been determined that the "Pollution Haven Hypothesis" is valid for the period subject to analysis in E-7 countries.

Key Words: Foreign Direct Investments, Carbon Emission, Pollution Haven Hypothesis

Atif için,

Eryer, A. (2024). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Karbon Emisyonu İlişkisi: Ekonometrik Bir Tahmin. *Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 6(1), 1-10. doi: 10.56493/nkusbmyo.1406466

1.Giriş ve Kuramsal Çerçeve

Son dönemlerde dünyanın genelinde çevre ve iklim değişikliği problemleri tartışılan konular arasında yer almaktadır. İktisadi büyümeyle birlikte enerji talebine yönelik artışların yaşanması fosil yakıt kullanımını artırarak çevre ve iklim değişikliği üzerinde olumsuz etkilere sebebiyet vermektedir.

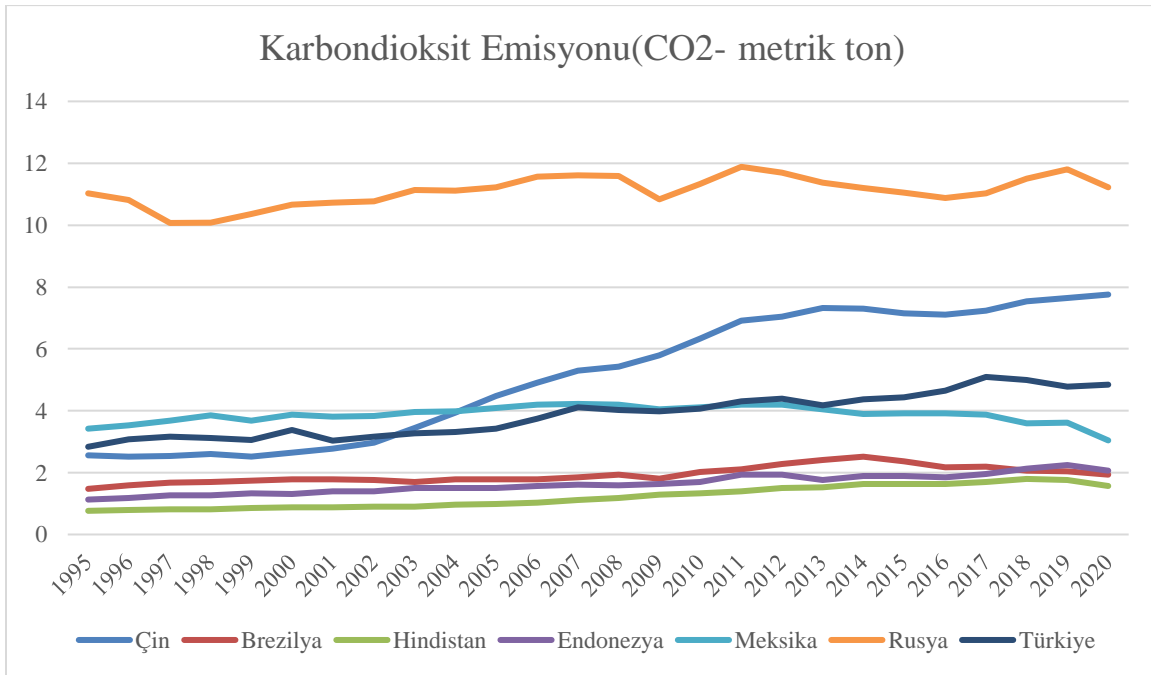
Çevresel kirliliğin araştırıldığı ekonometrik çalışmalarda Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi (ÇKE), Kirlilik Sığınağı Hipotezi ve Kirlilik Hale Hipotezi olmak üzere üç hipotez incelenmiştir. ÇKE’de ekonomik büyüme ile çevresel kirlilik seviyesi arasındaki ilişki ele alınırken, Kirlilik Sığınağı ve Kirlilik Hale Hipotezinde doğrudan yabancı sermaye yatırımı (DYY) ile çevresel kirlilik seviyesi arasındaki ilişki ele alınmıştır.

Gelişmekte olan ülkeler için iktisadi büyümenin önündeki en temel engelin sermaye yetersizliği olduğu belirtilmektedir. İktisadi büyümeyi gerçekleştirmek için gerekli olan yatırımları finanse etme gücü yerinde olmayan ülkeler iktisadi büyüme açısından gelişmiş ülkelere göre geri kalmaktadırlar. Küreselleşme, uluslararası ticaretin serbest hale gelmesi, DYY’nin popüler hale gelmesine sebebiyet vermiştir. DYY girişinin hem avantajları hem de dezavantajları bulunmaktadır. Sermaye yetersizliği yaşayan ülkeler için DYY girişi kaynak oluşturmada önem arz etmektedir. Ayrıca DYY girişleri, yeni üretim tesislerinin kurulmasına, istihdam artışına, teknolojik gelişmelerle üretilen ürünlerin uluslararası piyasaya tanıtılmasında büyük katkılar sağlamaktadır. Bu avantajların yanında DYY’nin getirdiği birtakım dezavantajlar da bulunmaktadır. Bilhassa gelişmekte olan ülkelere yetişebilmek adına çaba gösteren gelişmekte olan ülkeler çevresel kalitenin bozulması pahasına kalkınma, tüketim ve üretim yarışına girmişlerdir. Bundan dolayı iktisadi büyümeyi sürdürülebilir kılma amacıyla olan gelişmekte olan ülkeler DYY’yi ülkelerine çekebilmek için çevresel politikaları daha esnek tutmakta ve katı çevre politikalarından kaçınmaktadırlar (Gür, 2019:3).

DYY ve çevre arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalarda iki farklı görüşün olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki, Kirlilik Sığınağı (KSH) ya da Kirlilik Cenneti Hipotezi olarak adlandırılmaktadır. Bu hipotez, ülkelerin gelişmişlik düzeyi ve çevre politikalarındaki farklı uygulamadan kaynaklı olarak çevreyi daha fazla kirlüten endüstrilerin gelişmiş ülkelere göre gelişmekte olan ülkelere doğru kayması olarak nitelendirilmektedir (Cole, 2004: 73). KSH’ye göre, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile karbon emisyonu arasında pozitif ilişkinin olduğu savunulmaktadır. Yani bu hipoteze göre DYY miktarı arttıkça, ülkeler arası etkileşimin ve karbon emisyonunun artacağı da ifade edilmektedir (Kirkulak vd., 2011:82).

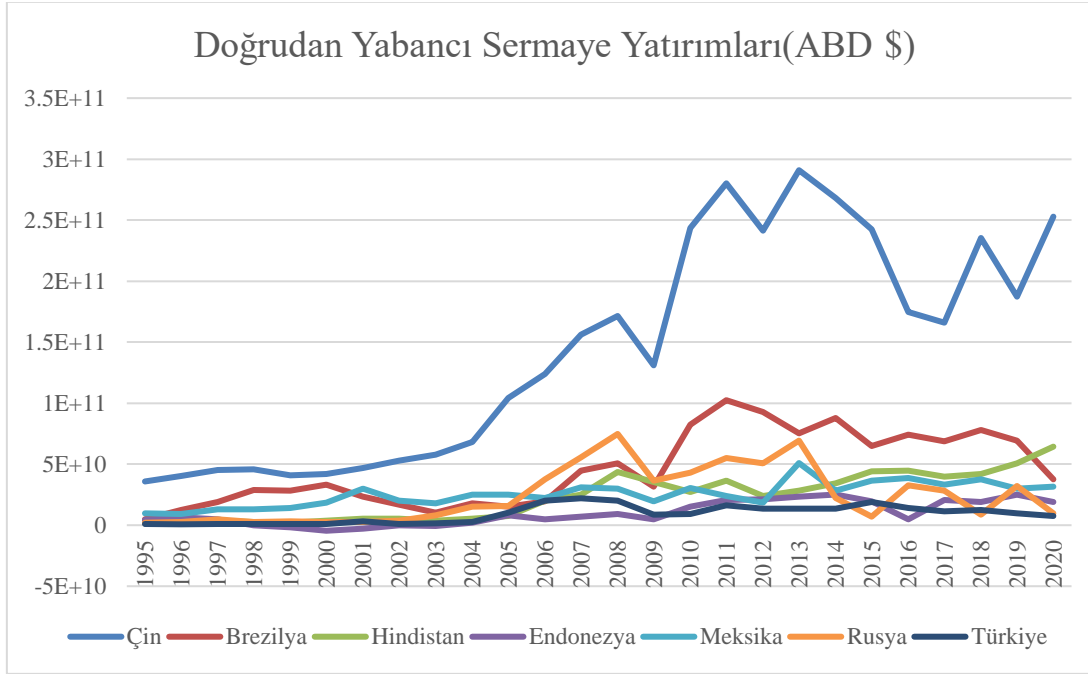
Kirlilik Hale Hipotezi ise DYY’nin çevre üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu hipoteze göre, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile çevre kirliliği arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğu belirtilmektedir. Kirlilik Hale Hipotezine göre, refah seviyesi yükselmiş, teknolojik gelişme seviyesi yüksek ülkelerin sahip oldukları çevre dostu teknolojiler ve metodlar ile daha iyi yönetim uygulamaları sonucunda üretimi yapılan mallar çevresel kaliteyi azaltıcı yönde değil tam aksine artırıcı yönde olumlu katkı ortaya çıkarmaktadır (Şeker, vd., 2015: 348).

Şekil 1: E-7 Ülkelerinde Karbondioksit Emisyonunun Yıllar İtibarıyla Gösterimi, 1995-2020 (WDI, 2023).

Şekil 1’de E-7 ülkeleri 1995-2020 dönemine ait CO2 emisyonu gösterilmektedir. Genele bakıldığında CO2 emisyonu değerlerinin düz bir trend halinde devam ettiği görülmektedir. Ancak Çin’de 1995-2020 dönemi içerisinde CO2 değerinin özellikle 2000’li yıllardan sonra istikrarlı bir şekilde arttığı görülmektedir.

Şekil 2: E-7 Ülkelerinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Yıllar İtibarıyla Gösterimi (WDI, 2023).

Şekil 2’ye bakıldığında genel olarak 1990’lı yıllarda ülkelerin genelinde DYY girişlerinin çok az miktarda gerçekleştiği ve dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. Sadece Çin’de 2008 küresel krizinden sonra DYY değerlerinin artış ve azalış trendinde olduğu gözlemlenmektedir.

Bu çalışmanın amacı, E-7 ülkelerinde DDY’nin karbon emisyonu üzerindeki etkisini 1995-2020 dönemi verilerini kullanarak panel veri analizi ile test etmektir. Çevresel kirliliğin hesaplanmasında ve veri olarak kullanılmasında en çok tercih edilen göstergeler arasından karbon emisyonu (CO2) seçilmiştir. Daha önce incelenen çalışmalar değerlendirildiğinde E-7 ülkelerinin ele alınmadığı görülmektedir. Bu farklılık çalışmanın ana çerçevesini oluşturmaktadır. Çalışmanın bu yönüyle literatürdeki boşluğu dolduracağı düşünülmektedir. Bu kapsamda çalışmada giriş bölümünü takiben konuya yönelik literatür incelemesi yer almaktadır. Üçüncü bölümde çalışma kapsamında yer alan ülkelerin verileri, çalışmanın metodolojisi ve ekonometrik bulguları gösterilmektedir. Son bölümde ise çalışmadan elde edilen bulgular tartışılmakta ve politika önerileri sunulmaktadır.

2.Literatür Araştırması

Dış ticaretin serbestleşmesinin çevre kirliliği üzerine ne gibi etkilerinin olduğuna yönelik literatür incelendiğinde yapılan çalışmaların Kirlilik Sığınağı Hipotezi ile Kirlilik Hale Hipotezi olarak ikiye ayrıldığı görülmektedir. Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi, dış ticaretin serbestleşmesinden ziyade ülkelerin refah seviyesinin artması neticesinde kişi başı gelirin artmasının çevre kirliliği üzerine etkisini açıklamaktadır. Bu yüzden çalışmada Kirlilik Sığınağı ve Kirlilik Hale Hipotezinin geçerliliğini test eden çalışmalara değinilmiştir.

Literatürde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve çevre etkilerini araştıran çalışmalardan ilki Grossman ve Krueger (1991) tarafından ele alınmıştır. Serbest ticaretin çevre üzerindeki etkileri Kuzey Amerika’da yer alan 42 ülke için incelenmiştir. Bu konuya yönelik yapılan bir diğer çalışma Keller ve Levinson (1999) tarafından incelenmiştir. Bu çalışmada 1977-1994 dönemi ele alınmıştır. Yapılan incelemeler sonucunda kirlilik düzeyinin daha fazla olduğu endüstrilerde çevreye yönelik olan düzenlemelerden birtakım kaçınmaların olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve karbon emisyonu ilişkisine yönelik yapılan diğer çalışmalar Tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1: Literatür Araştırması

Yazar(lar)-yıl	Dönem/Ülke(ler)	Yöntem	Sonuç
Hoffman vd. (2005)	1971-1999/112 Ülke	Granger Nedensellik Analizi	Yapılan testler sonucunda düşük gelir düzeyine sahip ülkelerde CO2 emisyonunun DDY'nin nedeni olduğu tespit edilmiştir. Orta gelire sahip ülkelerde bu durumun tersi sonuç elde edilirken, yüksek gelirli ülke grubunda DYY ve CO2 arasında bir ilişki elde edilmemiştir.
Liang (2008)	1996-2002/232 Çin Eyaleti	Panel Veri Analizi	Ampirik bulgularda DYY ile hava kirliliği arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu saptanmıştır.
Acharyya (2009)	1980-2003/Hindistan	Eş Bütünleşme Testi	Elde edilen sonuçlarda doğrudan yabancı yatırımların karbon emisyonu pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Tamazian vd. (2009)	1992-2004/BRIC	Panel Veri Analizi	Panel veri analizi sonucuna BRIC ülkeleri için Kirlilik Hale Hipotezi'nin geçerli olduğu yönünde bulgular elde edilmektedir.
Pao ve Tsai (2011)	1992-2007 BRIC	Panel veri analizi	Rusya hariç diğer ülkelerde kirlilik sığınağı hipotezinin geçerli olduğu tespit edilmiştir. CO2 ve DYY arasında çift yönlü bir ilişkinin varlığı bulgular arasında yer almaktadır
Mutafoğlu (2012)	1987-2009/Türkiye	Var Analizi	Elde edilen bulgularda Kirlilik Sığınağı Hipotezi'nin Türkiye ekonomisi için geçerli olduğu saptanmıştır.
Blanco vd. (2013)	1980-2007/ 18 Latin Amerika Ülkesi	Panel Nedensellik Analizi	Ampirik bulgularda DYY' den CO2 emisyonlarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir.
Danladi vd. (2013)	1977-2010/Nijerya	VAR Analizi	Elde edilen bulgularda DYY 'dan CO2' ye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi elde edilmiştir. Başka bir ifade ile DYY'de meydana gelen artışın karbon emisyonunu artırmakta olduğu tespit edilmiştir.
Akın (2014)	1970-2012/12 üst orta gelirli ülke	GMM	Ekonometrik bulgularda yabancı sermaye yatırımı ile CO2 emisyonu arasında negatif yönlü bir ilişkiye ulaşılmıştır.
Şeker vd.(2015)	1970-2010/Türkiye	Eş bütünleşme ve Nedensellik Analizi	Doğrudan yabancı yatırımdan CO2'ye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi elde edilmiştir.
Zeren (2015)	1970-2010/ 4 gelişmiş ülke	Panel veri analizi	A.B.D, Fransa ve İngiltere'de Kirlilik Hale Hipotezini destekler sonuçlar elde edilirken, Kanada'da Kirlilik Sığınağı hipotezini destekleyen sonuçlar elde edilmiştir.
Yıldırım vd. (2017)	1974-2013/Türkiye	ARDL sınır testi ve VECM analizi	Ampirik bulgularda reel GSYH ve enerji tüketiminde meydana gelen artışın CO2 emisyonunu artırdığı yönünde bulgular elde edilmiştir. Uzun dönemde ise değişkenler arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir.
Mike vd. (2018)	2000-2015/102 ülke	GMM	Düşük gelir grubu ülkelerde kirlilik sığınağı hipotezi geçerliyken, diğer ülke gruplarında ise kirlilik hale hipotezinin geçerli olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Tablo 1: Literatür Araştırması - devam

Kurt vd. (2019)	1974-2014/Türkiye	ARDL sınır testi	Doğrudan yabancı sermayenin karbondioksit emisyonu üzerine etkisini araştırdıkları çalışmada Kirlilik Sığınağı Hipotezi'nin geçerli olduğu yönünde bulgular elde etmişlerdir. Yani DYY' deki artışlar CO2 emisyonunu artırmaktadır.
Shao vd. (2019)	1982-2014/BRIC-MINT ülkeleri	Panel veri Analizi	Ampirik bulgularda doğrudan yabancı yatırımlar ile çevresel bozulmalar arasında çift yönlü negatif ilişkinin varlığı elde edilmiştir. Yani söz konusu ülkelerde Kirlilik Sığınağı Hipotezinin geçerli olmadığı saptanmıştır.
Nathiel vd (2020)	1980-2016/ Akdenize Kıyısı olan ülkeler	Panel veri analizi	Analizlerde doğrudan yabancı yatırımların çevresel bozulmaların nedeni olmadığı saptanmıştır.
Ahlat ve Çelik (2022)	1995-2018/N11 ülkeleri	Panel veri analizi	Elde edilen sonuçlarda DYY ile CO2 arasında pozitif bir ilişkinin varlığı saptanmıştır.

Ampirik literatür genel olarak değerlendirildiğinde bazı çalışmalarda Kirlilik Sığınağı Hipotezi desteklenirken, bazılarında Kirlilik Hale Hipotezini destekler nitelikte sonuçlar elde edilmiştir. Çalışmaların bulguları; kurulan modellere, ele alınan döneme ve ülkelere göre farklılık arz etmektedir. Literatür araştırması neticesinde, Kirlilik Sığınağı Hipotezi'nin araştırılmasına yönelik E-7 ülkelerinin incelenmediği, bu yüzden bu noktada literatürde bir boşluk olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmanın bu yönüyle literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

3. Metodoloji ve Ampirik Sonuçlar

3.1 Veri Seti

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları çevre arasındaki ilişkinin incelendiği bu çalışmada E-7(Brezilya-Meksika-Hindistan-Çin-Rusya-Endonezya ve Türkiye) ülkeleri için 1995-2020 dönemine ait veri seti kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenler WDI (World Development Indicators) veri tabanından elde edilmiştir. Ampirik analizde kullanılmış olan değişkenlere ait açıklayıcı bilgiler Tablo 2'de sunulmaktadır.

Tablo 2: Değişkenler ve Açıklamaları

Değişkenler	Açıklaması	Kaynak
LCO ₂	Karbondioksit Emisyonu (Kişi başı metrik ton)	WDI (World Development Indicators)
LDYY	Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı (Net giriş ABD \$)	WDI (World Development Indicators)

Panel veri analizinin uygulandığı çalışmada kullanılan modelin fonksiyonel biçimde gösterimi şu şekildedir:

$$LCO2 = \alpha_{it} + \beta_1 LDYY_{it} + \mu_{it} \quad (1)$$

$$LDYY_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 LCO2_{it} + \mu_{it} \quad (2)$$

Denklemden yer alan i ve t simgeleri sırasıyla birim ve zaman boyutunu temsil etmektedir. Modelde kullanılan bütün değişkenler logaritmik formda kullanılmıştır. Fakat DYY girişi değişkeninde negatif değerler yer almaktadır. Negatif değerlerin logaritması alınmadığından dolayı en küçük değer pozitif hale gelmesini sağlayacak biçimde tüm değerlere +1 ilave edilmiştir (Yeğen,2016:58). Çalışmada toplam sera gazları içerisinde en fazla paya sahip olduğu ve verilerine daha kolay ulaşıldığı için CO2 emisyonu kirlilik belirleyicisi olarak kullanılmıştır.

3.2. Metodoloji

3.2.1 Yatay Kesit Bağımlılığı ve Birim Kök Testi

Çalışmanın ampirik araştırmasında, birçok çalışmada sık bir şekilde kullanılan panel veri analizi yöntemlerinden yararlanılmıştır. Söz konusu ele alınan dönem ve ülke grubu açısından birden çok ülke ve yılın analizde kullanılıyor olması panel veri yönteminin kullanımını zorunlu kılmıştır. Zira yatay kesit analizi birçok birime ait tek dönemi ifade etmede kullanılırken; zaman serisi analizi ise tek birimin birden çok dönemini ifade etmede kullanılmaktadır. Dolayısıyla hem dönem hem de birimlere ait bilgiye sahip olmak istendiğinde panel veri analizinin kullanımının gerekli olduğu belirtilmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2020: 1-3).

Panel veri analizlerinde bir takım ön testlerin yapılmasının gerekli olduğu belirtilmektedir. Bu testlerden ilki yatay kesit bağımlılığı testidir. Yatay kesit bağımlılığını dikkate almadan yapılan analizlerde sonuçların sapmalı ve tutarsız olacağı savunulmaktadır (Büyükdeniz, 2018: 34).

Yatay kesit bağımlılığının test edilmesinde kullanılan yöntemlerden ilki, Breusch-Pagan (1980) LM testi olarak bilinmektedir. Kesitler arası bağımlılığın tespit edilmesinde Breusch ve Pagan (1980) LM test istatistiğinin fonksiyonel şekilde gösterimi şu şekildedir:

$$LM = T \sum_{N(N-1)}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \rho_{ij}^2 \sim X^2 N(N-1)/2 \quad (3)$$

Temel hipotez altında LM testi $N(N-1)/2$ serbestlik derecesinde asimptotik kıkare dağılımına sahip olduğu ifade edilmektedir. LM testi N değerinin küçük, T değerinin yeteri kadar büyük olduğu durumlarda geçerli olabileceği belirtilmektedir. Pesaran (2004) CD test istatistiğinin fonksiyonel biçimde gösterimi ise şu şekildedir:

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \rho_{ij} \right)} \quad (4)$$

Sıfır hipotezi altında T yeteri kadar büyük olduğunda $CD \rightarrow N(0,1)$ fonksiyonu limitinin $N \rightarrow \infty$ olduğu yönünde olduğu ifade edilmektedir. Büyük panel çalışmaları için öncelikle $T \rightarrow \infty$, sonrasında $N \rightarrow \infty$ olduğunda, Pesaran vd. (2008), LM istatistiğinin varyansını ve tam ortalamasını kullanarak LM testinin değiştirilen bir şekli olan düzeltilmiş bir testi önermektedir. Düzeltilmiş olan LM testinin fonksiyonel biçimde gösterimi ise şu şekildedir: (Pesaran vd., 2008: 108)

$$LM_{adj} = \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \frac{(T-k)\rho_{ij}^2 - v_{Tij}}{\sqrt{v_{2Tij}}} \sim N(0,1) \quad (5)$$

Yatay kesit bağımlılık testlerinde sıfır hipotez ve alternatif hipotez sırasıyla: H0: Yatay kesit bağımlılığı yoktur, H1: Yatay Kesit Bağımlılığı vardır biçiminde kurulmaktadır. Panel veri analizlerinde yatay kesit bağımlılığı testi önemlidir. Eğer seri, yatay kesit bağımlılığına sahipse 2. Nesil birim kök testleri kullanılmasının daha doğru ve tutarlı sonuçlar vereceği belirtilmektedir (Baltağı, 2008: 284).

Ampirik çalışmalarda yapılan bir diğer ön test homojenlik testidir. Serilerin heterojen ya da heterojen bir yapıda olduğunun tespiti için ise Swamy(1970) tarafından ortaya konulan S testi ve sonrasında Pesaran ve Yamagata(2008)'nın geliştirdiği Delta testi kullanılmaktadır. Delta testinin denklemsel bir biçimde gösterimi ise şu şekildedir:

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}S - k}{\sqrt{2k}} \right) \quad (4)$$

$$\tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}S - E(\tilde{Z}_{IT})}{\sqrt{Var(\tilde{Z}_{IT})}} \right) \quad (5)$$

Delta testinin hipotezi ise şu şekilde kurulmaktadır (Yayar ve Öztaş, 2020:194):

H0: Katsayılar homojendir

H1: Katsayılar heterojendir.

Crosssectional Augmented Dickey Fuller(CADF) birim kök testi Pesaran (2007) tarafından geliştirilmiştir. Bu test, birimler arasında yatay kesit bağımlılığını dikkate alınmaktadır. Yatay kesit genişletilmiş Dickey Fuller (CADF) olarak nitelendirilen bu testte Augmented Dickey Fuller (ADF) testinin birim ortalamalarının gecikmeli değerleri ile birimlerin birinci farkları yer almaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2020: 84). Geleneksel panel birim kök testlerini CADF istatistiklerinin basit ortalamalarına dayandırıldığı belirtilmektedir. Bireysel olarak hesaplanan CADF istatistiklerinin Im, Pesaran ve Shin (2003) tarafından önerilmiş olan t-bar istatistiğini temel aldığı vurgulanmaktadır. Bu nedenle hem bireysel CADF istatistikleri için hem de yatay kesit genişletilmiş Im,

Pesaran ve Shin (CIPS) olarak ifade edilen basit ortalama testi için yeni asimptotik neticeler elde edilmektedir (Pesaran, 2007: 266). CADF testi, birim düzeyde durağanlığı araştırırken, CIPS testi, panelin durağanlığını araştırmaktadır (Gençoğlu vd., 2020:1290). CADF testinin basit şekilde gösterimi aşağıda gösterilmektedir:

$$\Delta y_{it} = \alpha_i + \beta_i y_{i,t-1} + c \bar{y}_{t-1} + d_i \Delta \bar{y}_t + e_{it} \quad (6)$$

Paneldeki birimler için bireysel olarak CADF hesaplandıktan sonra panelin geneli için CIPS istatistiği ise şu şekilde gösterilmektedir (Gençoğlu, vd., 2020:1290)

$$CIPS = N^{-1} \sum_{i=1}^N CADF_i \quad (7)$$

3.2.2. Dumitrescu ve Hurlin (2012) Panel Nedensellik Testi

Panel nedensellik analizleri iktisat teorileri ve hipotezlerinin ekonometrik olarak araştırılmasında kullanılan oldukça etkin yöntemlerden biridir (Demez, 202: 146).

Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik testi, zaman boyutunun birim boyutuna eşit ve/veya küçük olması durumlarına rağmen etkin sonuçlar veren bir test olarak bilinmektedir. Nedenselliğin ifade edilmesi aşağıdaki denklem 8'de verilmiştir (Dumitrescu ve Hurlin, 2012: 1457)

$$Y_{it} = \alpha_i + \sum_{k=1}^k Y_i^{(k)} Y_{it-k} + \sum_{k=1}^k \beta_i^{(k)} X_{it-k} + \varepsilon_{it} \quad (8)$$

Dumitrescu Hurlin nedensellik analizinde sıfır hipotez, panel nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır şeklinde kurulurken, alternatif hipotez ise “yatay kesitlerin en az birinde nedensellik ilişkisi bulunmaktadır” şeklinde kurulmaktadır. Bu testte hesaplanan olasılık değeri istatistik değerinden küçükse temel hipotezin reddedileceği ifade edilmektedir (Aydın, 2019: 602).

3.3. Bulgular

Doğrudan yabancı sermaye yatırım ve CO2 emisyonu değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkinin ortaya koyulması için ilk yapılması gereken analiz yatay kesit bağımlılığı analizidir. Bu sebeple çalışmada kullanılan yatay kesit bağımlılığı test sonuçları Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3: Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Testler	LCO Değişkeni		LDYY Değişkeni	
	Test İstatistik Değeri	Olasılık Değeri	Test İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
Breusch –Pagan LM	271,606	0,000	306,796	0,000
Pesaran scaled LM	38,669	0,000	44,099	0,000
Bias –Corrected Scaled LM	38,529	0,000	43,959	0,000
Pesaran CD	14,623	0,000	17,306	0,000

Not :*%1 anlamlılık düzeyi

Tablo 3 yatay kesit bağımlılığı test sonuçlarını göstermektedir. Test sonuçlarına bakıldığında LCO ve LDYY değişkenleri için %1 anlamlılık seviyesinde temel hipotez reddedilmektedir. Yani yatay kesit bağımlılığı olduğunu ifade eden alternatif hipotez kabul edilmiştir.

Tablo 4: Pesaran ve Yamagata (2008) Homojenite Test Sonuçları

	Test İstatistiği	p-değeri
$\tilde{\Delta}$	2.050	0.002*
$\tilde{\Delta}_{adj}$	2.185	0.000*

Not: * %1 anlamlılık seviyesini belirtmektedir.

Tablo 4'te homojenite test sonuçları gösterilmektedir. Bakıldığında model, istatistiksel bir şekilde %1 anlamlılık seviyesinde temel hipotezi reddetmektedir. Dolayısıyla “katsayılar heterojendir” şeklinde kurulan alternatif hipotez bu çalışma sonuçları için kabul edilmektedir.

Yapılan analizler neticesinde değişkenlerin yatay kesit bağımlılığının olduğu ve kurulan modellerin hetorejen bir özellik gösterdiği elde edilmiştir. Yatay kesit bağımlılığının varlığından dolayı çalışmada değişkenlerin durağanlıklarını tespit etmek için 2. Kuşak birim kök analizlerinden faydalanılmıştır. Bu çalışmada ikinci nesil birim kök testlerinden olan Yatay Kesit Genişletilmiş Pesaran (2007) CADF testi tercih edilmiştir.

Tablo 5: Pesaran CADF Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Seviyede			Birinci Farkında		
	t-bar	Z (t-bar)	p-değeri	t-bar	Z (t-bar)	p-değeri
LCO	-1.848	-0.241	0.405	-2.866	-3.018	0.0000
LDYY	-2.031	-1.530	0.603	-4.101	-6.385	0.0000

Tablo 5 birim kök sonuçlarını göstermektedir. Görüldüğü gibi her iki değişkeninde seviyede durağan olmadıkları tespit edilmiştir. Değişkenlerin birinci farkları alınarak elde edilen neticeler sonucunda temel hipotez reddedilmiş alternatif hipotez kabul edilmiştir. Yani her iki değişkeninde birinci farkında durağan olduğu görülmektedir.

Çalışma kapsamında değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin testi için yatay kesit bağımlılığı ve hetorejenliği dikkate alan Dumitrescu ve Hurlin (2012) Panel Nedensellik analizinin kullanımının doğru olacağı savunulmaktadır (Tatoğlu, 2020:163). Bu yüzden model kapsamında yapılan nedensellik analizi sonuçları Tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 6: Dumitrescu Hurlin (2012) Nedensellik Analizi

Model	W istatistiği	Z istatistiği	p- değeri	
LCO → LDYY	12.0026	4.5846	0.4942	Nedensellik yok
LDYY →LCO	6.3296	5.7275	0.0000	Nedensellik var

Tablo 6'da Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik testi sonuçlarına göre çalışma ekseninde oluşturulan temel model kapsamında CO2 emisyonu ile DYY arasında tek yönlü nedensellik ilişkisinin var olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular literatürdeki Blanco, vd., (2013), Danladi vd.(2013), Şeker vd.,(2015); Yıldırım vd., (2017) çalışmalarla örtüşmektedir.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Çevresel problemler 20. yüzyılın yarısından itibaren birçok ülkenin gündeminde yer alan temel konulardan bir tanesidir. Çevresel sorunların giderilmesine yönelik hem ulusal hem de uluslararası alanda gerekli çalışmalar yapılmıştır. Bilhassa sanayileşmesini tamamlayan gelişmiş ülkeler karşılaştıkları çevresel problemler karşısında genelde katı çevre politikaları benimsemişlerdir. Öncelik hedeflerini iktisadi büyüme ve kalkınmaya odaklayan gelişmekte olan ülkelerde ise çevresel değerler ikinci plana atılarak çevre kuralları biraz daha esnek düzeyde gerçekleştirilmiştir.

Doğrudan yabancı yatırımların çevre üzerindeki etkisini araştırmaya yönelik iki hipotez bulunmaktadır. Bunlardan biri Kirlilik Sığınağı Hipotezi, diğeri de Kirlilik Hale Hipotezidir. Gelişmiş ülkelerde yer alan çok uluslu şirketler kendi ülkelerindeki katı çevre politikalarından dolayı kirlilik üreten üretimlerini gelişmekte olan ülkelerde gerçekleştirebilmektedirler. Bu durum bir yandan gelişmekte olan ülkelerde DYY girişlerinin artmasını sağlarken bir yandan da bu ülkelerde çevresel kalitenin bozulmasına neden olmaktadır.

Bu bakımdan çalışmada E-7 ülkelerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve karbon emisyonu arasındaki ilişki ele alınmıştır. 1995-2020 döneminin ele alındığı çalışmada panel veri analizi yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre söz konusu dönemde E-7 ülkelerinde DYY'den CO2 emisyonuna doğru tek yönlü bir ilişkinin varlığı elde edilmiştir. Başka bir ifade ile E-7 ülkelerinde "Kirlilik Sığınağı Hipotezi" geçerlidir.

Bu sonuçlardan hareketle, öncelik hedefi iktisadi büyüme ve kalkınma olan az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde çevresel kalitenin iyileştirilmesine yönelik küresel iş birlikleri artırılmalıdır. Ayrıca, gelecek kuşakların daha temiz ve yaşanabilir bir ortamda yaşayabilmesi, refah düzeylerinin artırılabilmesi için çevresel şartlar dikkate alınarak, iktisadi büyüme planlarını ülkeler tekrar gözden geçirmelidir. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde çevresel kalitenin iyileştirilmesi, kirliliğin azaltılması için devlet tarafından daha temiz enerji kaynaklarının kullanımı desteklenmeli ve yenilebilir enerji kullanımı teşvik edilmelidir.

Son olarak bu çalışmayı takip eden çalışmalarda tek tek ülke bazlı ve sektörel bazlı analizler yapılarak ülkelere yönelik politika önerilerinin sunulmasının ilgili literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Acharyya, J. (2009). FDI, Growth and the environment: Evidence from India on Co2 emission during the last two fecades. *Journal of Economic Development*, 34 (1), 43-58.
- Ahlat, A. & Çelik, K. (2022). Çevresel kirlilik ve doğrudan yabancı sermaye yatırımı: N-11 Ülkeleri için ampirik bir uygulama. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 34, 1-18.
- Akın, C. S. (2014). Yabancı sermaye yatırımlarının Co2 emisyonu üzerine olan etkisi: Dinamik panel veri analizi, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı:44, 1-15.
- Aydın, M. (2019). Renewable and non-renewable electricity consumption-economic growth nexus: Evidence from OECD Countries. *Renewable Energy*, 136 (2019), 599-606.
- Baltagi, B. (2008). *Econometric analysis of panel data*. John Wiley & Sons
- Blanco, L., Gonzalez, F. & Ruiz, I. (2013). The impact of FDI on Co2 emissions in Latin America. *Oxford Development Studies*, 41(1), 104-121.
- Breush, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics, *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Büyükdenez, A. (2018). Teknoloji yoğunluğuna göre dış ticaret ve kur ilişkisi: Panel veri analizi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Cole, M. A. (2004). Trade, the pollution haven hypothesis and the environmental kuznets curve: Examining the linkages. *Ecological Economics*, 48, 71-81.
- Danladi, J. D. ve Akomolafe, K. J. (2013). Foreign direct investment, economic growth, and environmental concern: Evidence from Nigeria. *Journal of Economics and Behavioral Studies*, 5(7), 440-468.
- Demez, S., (2021). Mena ülkelerinde dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisi: Panel nedensellik analizi yaklaşımı, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 12(1), 137-153.
- Dumitrescu, E. I. & Hurlin, C. (2012), 'Testing for granger noncausality in heterogeneous panels. *Economic Modelling*, 29(4), 1450-1460.
- Gençoğlu, P., Kuşkaya, S., ve Büyüknalbant, T. (2020). Seçilmiş OECD ülkelerinde sağlık harcamalarının sürdürülebilirliğinin panel birim kök testleri ile değerlendirilmesi, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 75, 1283-1297.

Grossman, G. M. and Krueger, A. B. (1991). Environmental impacts of a North American free trade agreement. NBER Working Papers Series, 3914, 1–57.

Gür, B., (2019). Relationship between foreign direct investment and carbon dioxide emissions: Evaluation of the hypothesis of pollution haven for Turkey, *Eurasian Econometrics, Statistics & Emprical Economics Journal*, 13, 1-13, <http://dx.doi.org/10.17740/eas.stat.2019-V13-01>

Hoffmann, R., le, C. G. ve Yeung, M. (2005). FDI and pollution: A granger causality test using panel data. *Journal of International Development*, 17, 311–317.

Keller, W. & Levinson, A. (1999), Environmental compliance costs and foreign direct investment inflows to U.S. states, NBER Working Paper Series, 7369

Kirkulak, B., Qui, B. & Yin, W, (2011). The impact of FDI on air quality: Evidence from China, *Journal of Chinese Economic and Foreign Trade Studies*, 4, (2), 81-98

Kurt, Ü., Kılıç, C. & Özekicioğlu, H. (2019). Doğrudan yabancı yatırımların Co2 emisyonu üzerindeki etkisi: Türkiye için Ardl sınır testi yaklaşımı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22(1), 213-224.

Liang, F. (2008). Does foreign direct investment harm the host cuntry’s environment? Evidence from China. Rutgers University, New Jersey

Mike, F. ve Kardaşlar, A. (2018). Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının çevre kirliliği üzerine etkisi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 16(3), 178-191

Mutafoglu, T. H. (2012). Foreign direct investment, pollution, and economic growth: Evidence from Turkey, *Journal of Developing Societies*, 28(3), 281-297.

Nathaniel, S., Aguegboh, E., Iheonu, C., Sharma, G. V & Shah, M. (2020). Energy consumption, FDI, and urbanization linkage in coastal mediterranean countries: Re-assessing the pollution haven hypothesis. *Environmental Science and Pollution Research*, 27(28), 35474-35487. <https://doi.org/10.1007/s11356-020-09521-6>.

Pao, Hsiao-T. ve Tsai, C. M. (2011). Multivariate granger causality between Co2 emissions, energy consumption, FDI (Foreign Direct Investment) and GDP (Gross Domestic Product): Evidence from a panel of BRIC (Brazil, Russian Federation, India, and China) countries. *Energy*, 36, 685-693.

Pesaran, Hashem M. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence, *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265–312.

Pesaran, Hashem M., Aman Ullah and Riverside Takashi Yamagata (2008). A bias adjusted LMTTest of error cross section independence, *The Econometrics Journal*, 11(1), 105-127

Shao, Q., Wang, X., Zhou, Q. & Balogh, L. (2019). Pollution haven hypothesis revisited: A comparison of the BRICS and MINT countries based on VECM Approach. *Journal of Cleaner Production*, 227, 724-738.

Seker, F., Ertugrul, H. M. & Cetin, M. (2015). The impact of foreign direct investment on environmental quality: A bounds testing and causality analysis for Turkey. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 52, 347-356.

Tamazian, A., Chousa, J. P., & Vadlamannati, K. C. (2009). Does higher economic and financial development lead to environmental degradation: Evidence from BRIC Countries. *Energy Policy*, 37(1), 246-253.

Tatoğlu, Y.F., (2020). Panel zaman serileri analizi: Stata uygulamalı. Beta Yayını.

Yeğen, S. (2016). Kurumsal yönetim ilkelerine uyum derecesi ile firma performansı arasındaki ilişkinin incelenmesi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara.

Yandle, B., Bhattarai, M. & Vijayaraghavan, M. (2004). Environmental kuznets curves: A review of findings, methods, and policy implications. *PERC Research Study*, 2(1), 1-38.

Yayar, R., ve Öztaş, B. (2020). D-8 ülkelerinde işsizlik ve iktisadi büyüme ilişkisinin panel nedensellik analizi, *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 188-200.

Yıldırım, M., Destek, M.A. & Özsoy, F. N. (2017). Doğrudan yabancı yatırımlar ve kirlilik sığınağı hipotezi, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18(2), 99-111.

WDI (World Development Indicators), (2023). World development indicators. Erişim adresi: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>

Zeren, F. (2015) Doğrudan yabancı yatırımların Co2 emisyonuna etkisi: Kirlilik hale hipotezi mi kirlilik cenneti hipotezi mi?, Journal of Yasar University, 10(37), 6381-6477.

Cumhuriyet Tarihinin İlk Kadın Gazetecisi Selma Rıza Feraceli'nin Hayatı ve Çalışmaları

Kübra ÖZPINAR¹

¹ Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, kubramenekseoglu@gmail.com, 0009-0007-7671-1967

Özet

Tanzimat Dönemi'nin yenilikçi rüzgarları altında, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme döneminde önemli bir yere sahip olan Selma Rıza Feraceli hem ilk Türk kadın gazetecisi hem de romancısı olarak tarihe geçmiştir. Meslek hayatı boyunca, toplumsal cinsiyet eşitliği, eğitim ve kadın hakları gibi konularda öncü bir rol üstlenmiş, aydınlık Cumhuriyet'in simge isimlerinden biri olmuştur. Kadınların toplumdaki yerini güçlendirmek ve eşitlikçi bir zemin oluşturmak için attığı önemli adımlarla tanınan Feraceli, özellikle *Uhuvvet* romanı ve sosyal sorumluluk projeleriyle Türkiye'nin sosyal ve kültürel dönüşümünde belirgin bir iz bırakmıştır. Bu çalışmanın amacı, Tanzimat Dönemi'nden Cumhuriyet'in ilk yıllarına uzanan süreçte, Selma Rıza Feraceli'nin hayatını, eserlerini ve kadın hakları, eğitim ile toplumsal değişim konularındaki katkılarını incelemektir. Çalışmada içerik analizi tekniği ile nitel araştırma yöntemi kullanılarak, Feraceli'nin hem edebi hem de sosyal katkılarının detaylı bir analizi sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Selma Rıza Feraceli, Sosyal Sorumluluk, Kadın ve Edebiyat, Kadın ve Toplum

Life of Works of Selma Rıza Feraceli The First Female Journalist in Republican History

Abstract

Amidst the innovative winds of the Tanzimat Era, Selma Rıza Feraceli, who holds a significant place in the modernization process of the Ottoman Empire, has made history as both the first Turkish female journalist and novelist. Throughout her professional career, she undertook a pioneering role in issues such as gender equality, education, and women's rights, becoming one of the iconic figures of the enlightened Republic. Recognized for her significant steps in empowering women in society and establishing an egalitarian foundation, Feraceli left a distinct mark on Turkey's social and cultural transformation, especially through her novel *Uhuvvet* and social responsibility projects. The purpose of this study is to examine Selma Rıza Feraceli's life, works, and contributions to women's rights, education, and social change from the Tanzimat Era to the early years of the Republic. Using the content analysis technique and qualitative research method, the study provides a detailed analysis of Feraceli's literary and social contributions.

Key Words: Selma Rıza Feraceli, Social Responsibility, Woman and Education, Woman and Literature, Woman and Society

Atıf için,

Özpinar, K. (2024). Cumhuriyet Tarihinin İlk Kadın Gazetecisi Selma Rıza Feraceli'nin Hayatı ve Çalışmaları. *Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 6(1), 12-18. doi: 10.56493/nkusbmyo.1452516

1. Giriş

1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle birlikte, Osmanlı Devleti'nde sosyal hayatta birçok toplumsal ve köklü değişim başlamıştır. Bu değişimler, siyasi, sosyal ve edebi alanlarda olmuştur. Siyasi kararlar alınarak toplum düzeni kurulmaya çalışılırken, aynı zamanda bu düzenlemelerin topluma aktarılması ve toplum tarafından benimsenmesi için güçlü ve yaygın kullanılan bir etki aracı olarak gazetelerden yararlanılmıştır. Dönemin gazetelerinde yer alan yazılar, yeni bir aydın kuşağın oluşturulmaya ve toplumun yeniden inşa edilmeye çalışıldığına işaret etmektedir. 22 Ekim 1860 tarihinde Agâh Efendi ve Şinasi'nin öncülük ettiği Türk aydın sınıfının çıkarmış olduğu ilk özel gazete ve modern Türk Edebiyatı'nın da ilk yayın organı olarak kabul edilen Tercüman-ı Ahval yayımlanmıştır (Koloğlu, 2006).

Bugün de gazeteler o yıllarda olduğu gibi aynı etkin güce sahiptir. Halkın dilini konuşan ve toplumun sesi olan gazeteler, Tanzimat Dönemi'nde Türk edebiyatında ortaya çıkan yeni türler arasında önemli bir yer tutmaktadır. Gazeteciliğin, pek çok edebi türün gelişimine ve yaygınlaşmasına büyük katkısı olmuştur. Gazete, yenilikleri organize etme görevini üstlenmiş ve her gün toplumun farklı bir sorunu üzerinde fikir ve görüş üretebilecek bir çözümleme ve birleştirme aracı olmuştur. Bu anlamda Tanzimat Dönemi'nde de gazetelerin yeni fikir ve düşünceleri geniş halk kitlelerine ulaştırmada önemli bir rolü olmuştur. Tanzimat dönemi aydınları, gazeteye büyük bir önem vermiş ve bu bağlamda edebi ve siyasi eserlerini dönemin önde gelen gazetelerinde yayımlayarak toplumsal değişime katkıda bulunmaya çalışmışlardır.

Jön Türkler'in lideri Ahmet Rıza Bey'in kız kardeşi olarak da bilinen Selma Rıza Feraceli, Türkiye'nin ilk kadın gazetecilerinden ve romancılardan biridir. Paris'te geçirdiği on yıl boyunca, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılan ve cemiyetin üyeleri arasındaki tek kadın olan Selma Rıza Feraceli, Paris 'te bulunduğu dönemde Türk kadın gazeteciliğinin öncüsü olarak kabul edilmektedir. Fransızca olarak yayımlanan Meşveret gazetesinde ve yayın dili Türkçe olan Şurayı-ı Ümmet gazetesinde çalışmıştır. İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonraki süreçte İstanbul'a dönüş yapan Selma Rıza, gazetecilik kariyerine ara vermiş olsa da sosyal hayatta etkin rol oynamaya devam etmiştir. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte yeniden yapılandırılan Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin (Kızılay) beş yıl boyunca genel yönetim ve idari işler sorumluluğu görevini üstlenmiştir.

Selma Rıza Feraceli, 1916 yılında, ağabeyi Ahmed Rıza'nın da yardımıyla, Kandilli 'deki Adile Sultan Sarayı'nın Türkiye 'nin ilk yatılı kız lisesi olan Kandilli Adile Sultan İnas Mekteb-i Sultanîsi adıyla açılmasını sağlamıştır. Bu okul Müslüman Osmanlı kızlarının çağdaş eğitim alabilmesi ve kız öğrencilerin kültürel gelişimlerini desteklemek amacıyla açılmış ve Cumhuriyet döneminde Kandilli Kız Lisesi adını almıştır.

1892 yılında yazdığı Uhuvvat adlı romanıyla Türk romanının ilk kadın yazar temsilcilerinden biri olarak anılan Selma Rıza, 1931 yılında hayata veda etmiştir, bıraktığı eserlerle Türk kültür ve edebiyatına önemli katkılarda bulunmuştur.

2. Selma Rıza Feraceli (1872-1931)

Selma Rıza Feraceli 5 Şubat 1872'de İstanbul 'da dünyaya geldi. Babası, Osmanlı Devleti'nin önemli ve köklü devlet kurumları Şura-yı Devlet ve Meclis-i Âyan üyelerinden biri olan Ali Rıza Bey ve annesi Avusturyalı asil bir ailenin kızı olan Nâile Hanım'dır. Çiftin yedi çocuğundan en küçüğü Selma Rıza'dır. Tanzimat döneminin ilk Türk kadın gazeteci ve romancılardan birisi olan Selma Rıza Hanım, Paris'teki Jön Türk Ahmed Rıza Bey'in kız kardeşidir. Selma Rıza akademik makalelerin çoğunda Feraceli soyadıyla anılmaktadır. Ailesi Feraceli soyadını 1934'te çıkan Soyadı Kanunu ile almıştır.

Selma Rıza, Sorbonne Üniversitesi'nde eğitim almış ve dönemin Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli bir figür olmuştur. Padişah II. Abdülhamit'in hükümetine karşı mücadele eden İttihat ve Terakki Partisi'nin resmi yayın organı olan Meşveret gazetesinin yayınlanmasında, gazeteci kardeşi Ahmet Rıza'ya destek vermiştir. Selma Rıza'nın bu katkısı, onun ilk Türk kadın gazeteci olarak kabul edilmesine imkan sağlamıştır. Ayrıca, Selma Rıza, İttihat ve Terakki Partisi'nin içinde yer alan tek kadın üye olarak da bilinmektedir. Bu durum, o dönemde kadınların sosyal ve siyasi hayatta nasıl bir rol üstlendiklerini göstermesi açısından önemlidir.

Selma Rıza Feraceli 'nin hayatı, Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal ve politik değişimlerine tanıklık ettiği dönemin yansımasıdır. Meşrutiyetin ilanı öncesindeki baskıcı ortamda, Selma Rıza'nın gazetecilik ve siyasi faaliyetleri, özgürlük mücadelesinin bir parçası olmuştur. II. Abdülhamit döneminin baskıcı politikalarına karşı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üyelikle bu mücadelede aktif rol almıştır. Bu dönemdeki toplumsal değişim, Selma Rıza'nın kadın haklarına duyduğu hassasiyeti daha da pekiştirmiş ve bu alandaki mücadelesini güçlendirmiştir.

Selma Rıza 1898-1908 tarihleri arasında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki siyasi dönüşümlere öncülük eden İttihat ve Terakki Cemiyeti 'nin üyesiydi. Bu üyelik, Selma Rıza'nın siyasi mücadeledeki etkileyici rolünü göstermektedir. Selma Rıza Feraceli, ayrıca sosyal sorumluluk projeleriyle Türk toplumuna önemli katkılarda bulunmuştur. Selma Rıza özellikle Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nde beş yıl süreyle genel sekreterlik yaparak sağlık alanında önemli görev ve sorumluluklar üstlenmiştir.

Selma Rıza Feraceli, 1908 'de II. Meşrutiyet'in ilanının ardından Paris'ten İstanbul'a dönmüştür. Bu dönüş, Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi atmosferin değişimine paralel olarak gerçekleşmiştir. İstanbul'a ayak bastığında, Türkiye'nin kadın hareketine ve basın dünyasına katkı sağlamak üzere aktif bir rol üstlenmiştir. Kadın derneklerine üye olarak, Hanımlara Mahsus Gazete ve Kadınlar Dünyası gibi önemli yayın organlarında yazılar yazmıştır. Bu süreçte, kadınların toplum içindeki konumunu

güçlendirmek adına mücadelesini sürdürmüştür. İstanbul'a dönüşü, Selma Rıza Feraceli'nin Türk kadınlarının hakları için verdiği mücadelede önemli bir dönemeçtir.

II. Meşrutiyet döneminde 1908-1913 tarihleri arasında Hilal-i Ahmer Cemiyeti 'nin genel sekreterliğini üstlenen Selma Rıza, bu dönemdeki sosyal sorumluluk projelerine liderlik etmiştir. Bu dönemde, özellikle savaş zamanlarında yardıma muhtaç insanlara destek sağlamak amacıyla cemiyetin faaliyetlerini organize etmiştir. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin yeniden yapılandırılmasında etkin bir rol oynayarak sağlık hizmetlerinin daha etkili bir şekilde sunulmasına katkıda bulunmuştur Selma Rıza Feraceli'nin ödülleri ve üyelikleri, onun hem Türk basın dünyasında hem de sosyal sorumluluk projelerindeki önemini vurgulamaktadır.

Selma Rıza, aynı zamanda, Türkiye'nin ilk yatılı kız lisesinin açılmasında öncü rol oynayarak kadınların eğitimine de önemli destek vermiştir. Selma Rıza Feraceli, Kandilli 'de bulunan Adile Sultan Sarayı'nın, Türkiye'nin ilk yatılı kız lisesi olarak kurulmasına öncülük etmesi ve sosyal sorumluluk projeleri, Selma Rıza Feraceli'nin topluma duyduğu sorumluluğun ve kadın haklarına olan bağlılığının bir yansımasıdır.

Tanzimat Dönemi, Osmanlı İmparatorluğu'nun yenileşme sürecinde belirgin bir aşama olarak değerlendirilir ve bu dönemde kadının toplumsal konumu, dönemin en tartışmalı konularından biri haline gelmiştir. Tanzimat Dönemi 'nin başlamasıyla birlikte, Osmanlı toplum yapısında ciddi değişiklikler meydana gelmiş ve bu değişim, kadınların toplumdaki yerini ve rolünü de etkilemiştir. Özellikle basın yoluyla kadınların seslerini duyurmaya başladıkları bu dönemde, Selma Rıza Feraceli gibi öncü kadın figürler, ön plana çıkmıştır.

Selma Rıza Hanım, Türkiye 'de kadın hareketlerinin gelişiminde kilit bir role sahip olmuştur. Siyasi, edebi ve toplumsal alanlarda aktif bir şekilde yer alarak, dönemin genel kabullerine ve sınırlamalarına meydan okumuştur. O dönemde kadınların eğitim alması, kamuoyunda görünür olması ve toplumsal meselelerde söz sahibi olması oldukça sınırlıyken, Selma Rıza Hanım bu engelleri aşarak, kadınların toplumda daha etkin roller üstlenmeleri için çalışmıştır. Onun çabaları, hem dönemin kadınlarına ilham kaynağı olmuş hem de sonraki nesiller için öncü bir rol model teşkil etmiştir. Selma Rıza Hanım 'ın, özellikle basın üzerinden yaptığı çalışmalar, kadınların seslerini daha geniş bir kitleye ulaştırmalarında önemli bir araç olmuştur. Selma Rıza Hanım, makaleleri ve yazılarıyla, kadınların eğitim, iş hayatı ve siyaset gibi alanlarda daha fazla yer alması gerektiğini savunmuş ve bu konuları gündeme getirerek toplumsal bir farkındalık yaratmıştır. Onun cesur adımları, kadınların toplumsal statülerinin yükseltilmesi ve eşit haklara sahip olmaları yönünde atılan adımlarda büyük bir etki yaratmıştır (Naymansoy, 2009).

Uçman'a (2003) göre Selma Rıza Feraceli, Tanzimat Dönemi'nden sonraki modernleşme sürecinde, kadın hakları konusundaki yazıları ve çeşitli faaliyetleriyle Türk toplumunda kadınların da erkeklerle eşit bir şekilde ön planda bir konuma gelmelerinde önemli bir rol sahibi olmasına rağmen ne yazık ki aynı dönemde toplumda benzer etkileri olan Halide Edip, Nigâr Hanım veya Fatma Âliye Hanım kadar tanınmamış bir kadındır.

Selma Rıza Feraceli'nin kadın haklarına olan bağlılığı, II. Meşrutiyet 'in ilanı sonrasında daha da belirgin hale gelmiştir. İstanbul 'a döndükten sonra kadın derneklerine aktif olarak katılarak, kadın hakları ve eğitimi konusunda çeşitli yayınlarda önemli makalelere imza atmıştır. Selma Rıza Feraceli, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk zamanlarında önemli bir figürdür. Onun hayatı ve çalışmaları, özellikle kadın hakları ve eğitimi alanında, döneminin sosyal ve kültürel yapısına önemli katkılarda bulunmuştur. Selma Rıza, özellikle Mahsus Gazete ve Kadınlar Dünyası gibi dergiler aracılığıyla sesini etkili bir şekilde duyurmayı başarmıştır. Bu yayınlar, o dönem için oldukça yenilikçi bir nitelik taşımakta ve kadınların toplumsal hayatta daha aktif roller üstlenmeleri gerektiğini savunmaktadır.

Selma Rıza'nın en dikkate değer başarılarından biri, Türkiye'nin ilk yatılı kız lisesinin açılmasına yaptığı katkıdır. Bu okul, kız öğrencilere yüksek kalitede eğitim sunarak, onların toplum içinde daha bilinçli ve etkin roller üstlenmelerini sağlamıştır. Bu girişim, o dönemdeki toplumsal cinsiyet rollerine meydan okuyan cesur bir adımdı ve Türk kadınlarının eğitim alanındaki gelişimine büyük bir ivme kazandırmıştır. Selma Rıza'nın toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesindeki rolü, sadece eğitimle sınırlı kalmamış, aynı zamanda birçok sosyal sorumluluk projesinde de etkin olarak yer almıştır. Bu projeler, kadınların toplumsal hayatta daha görünür olmalarını ve eşit haklara sahip olmalarını amaçlıyordu. Bu bağlamda, Selma Rıza'nın Türk kadınlarının sosyal ve eğitim alanındaki gelişimine yaptığı katkılar, sadece o dönem için değil, sonraki nesiller için de önemli bir miras olarak kabul edilmektedir.

Kaynaklara göre, Selma Rıza Feraceli'nin öğretici nitelikli iki kültürel roman denemesi bulunmaktadır (Toros, 1994). Söz konusu bu iki romanın biri, 1999 yılında Nebil Fazıl Alsan tarafından Kültür Bakanlığı yayınları arasında basılan Uhuvvet isimli eserdir. Selma Hanım'ın 1910-1912 yıllarına ait, Boğaziçi'ni hüznü bir şekilde ve pastoral özelliklerle betimleyen şiirleri henüz yayımlanmamıştır (Toros, 1994).

Kadınlar, tarih boyunca farklı alanlarda verdikleri mücadelelerle kadının toplumdaki gücünü göstermişlerdir. Selma Rıza Feraceli, bu gücü hem kendi çabalarıyla hem de diğer kadınlar için yaptıklarıyla sergileyen isimlerden biridir. Selma Rıza Feraceli 'nin hayatı ve çalışmaları, Türk kadınlarının tarihindeki dönüm noktalarından biri olarak anılmakta ve onun mirası, gelecek nesiller için ilham kaynağı olmaya devam etmektedir. Selma Rıza, yaşamı boyunca hayatına derinden etkisi olan eğitim ve çağdaşlaşma sürecinin, toplumdaki diğer tüm kadınlar için de mümkün olmasını dilemektedir. Tanzimat Dönemi modernleşme sürecinde önemli bir yeri olduğu bilinen Selma Rıza, 5 Ekim 1931 'de elli dokuz yaşında İstanbul 'da yaşamını yitirmiştir.

3. Uhuvvet Romanı

Selma Rıza Feraceli'nin 1892'de yirmi yaşındayken yazdığı Uhuvvet romanı, Türk edebiyatının modernleşme sürecinde önemli bir dönüm noktası ve kritik bir evre olarak kabul edilmektedir. Bu eser, kadın haklarına odaklanarak, toplumsal cinsiyet eşitliği adına Türk edebiyatında öncü bir rol oynamıştır. Selma Rıza, hem Fransızca hem de Türkçe yayınlanan gazetelerdeki çalışmalarıyla tanınmasının yanı sıra, dönemin toplumsal yapısını eleştirel bir dil kullanarak yazdığı "Uhuvvet" romanı ile edebiyat dünyasında kendine özgü bir yer edinmiştir. Uhuvvet adlı romanı ile Türk romanının öncü ilk kadın yazarlarından birisi de olmuştur. Roman, işlediği konu ve temalar açısından ele alındığında Aytaç'ın (2000) da ifade ettiği gibi öğretici ve öğretmeye yönelik bir çağ romanı olan bu eser, kadının henüz toplumsal sistem içinde rol alamadığı, ezildiği ve haksızlıklarla karşılaştığı bir dönemi anlatmaktadır.

Uhuvvet romanında, cariyelik, esaret ve batılılaşma gibi konuların yanı sıra, kadınların iş, eğitim ve sosyal hayatta karşılaştığı fırsat eşitsizlikleri, kız çocuklarının eğitimi ve çağ dışı görücü usulü evlilikler gibi güncel sorunlar ele alınmıştır. Uhuvvet, bir dönem romanı olup sosyal konulara odaklanmaktadır. Selma Rıza, toplumsal hayatı ve dönemin kadın hakları sorununu merkeze alarak yaşadığı sosyal ortamın gerçekliğini gelenek - modernite bağlamını ortaya koyarak anlatma çabası içinde olan öğretici bir roman olarak da değerlendirilmektedir. Romanda, görücü usulü ile gerçekleşen evlilik, genç kızların aile baskısıyla küçük yaşta evlendirilmesi, kız çocuklarının eğitimi konusu, cariyelik sorunu, kadının evlilikteki fonksiyonu gibi konular işlenmiştir. Belirtilen bu konuların çözümü kadınların bilinçlenmesi, kişisel ve toplumsal gelişimin gerekliliğine bağlanmıştır. Dönemin çoğunlukla kadın hakları temelli toplumsal sorunlarının yalnızca çağdaş ve eğitilmiş genç kızlar ve kadınlar ile birlikte el ele verilerek çözülebileceğine inanan Selma Rıza, romanın içeriğini bu duruma uygun olarak kurgulamıştır.

Selma Rıza, Uhuvvet romanının giriş kısmında "Halka yaranmak, namımı teşhir etmek maksadıyla değil ihvanıma bir yadigar olmak üzere yazılmıştır" (1892) cümlesiyle eserin kişisel nedenlerden, kendini övmek ve yüceltmekten ziyade toplumu bilgilendirme amacıyla kaleme aldığını ifade etmektedir. Yaşadığı dönemin sosyal ve toplumsal konularına karşı duyarsız kalamayan Selma Rıza, gözlemlendiği sorunları bir roman kurgusuyla, çözüm önerileriyle birlikte ifade etmeyi amaçlamıştır.

Selma Rıza Feraceli'nin Uhuvvet romanı, üst sınıftan bir kadın yazarın yaklaşımını ve belirtilen konulara dair en tipik örneklerini sunmaktadır. Bu çalışma, romandaki karakterler, anlatıcının tutumları ve karakterler arasındaki diyaloglar üzerinden odaklanarak toplumsal sınıf yapıları ile toplumsal cinsiyet kimliği ve rollerindeki farkları ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Eserin adının "kardeşlik" anlamına gelip sadece bir roman başlığı olarak kaldığı ve romanda eşit olmayan bir kardeşliğin ifade edildiği vurgulanmıştır (Oktay, 2016).

Selma Rıza'nın Uhuvvet romanı, Tanzimat Fermanı sonrası değişen toplumsal normları, kadın ve aile konuları üzerinden dramatik bir öyküyle işlemektedir. Roman toplumsal gelişimin ve çağdaşlaşmanın, kadın ve erkeklerin toplumun her alanında eşit haklara sahip olmasının, kadınların eğitilmesi ile mümkün olacağını savunmaktadır. Feraceli, henüz 20 yaşındayken yazdığı bu romanla, kadın haklarına dair öncü eserlerden birini ortaya koymuştur. 1897 yılında abisi Ahmet Rıza'nın yanına gitmeden önce 1892 yılında yazmaya başladığı Uhuvvet romanının aslının zarar görmesi ihtimaline karşın, yurt dışına çıkmadan önce eser çoğaltılmıştır. Eser, yazarın sağlığında yayımlanmamış, lakin 1999 yılında dili yalınlaştırılarak Kültür Bakanlığı tarafından yayımlanmıştır. Selma Rıza'nın bu romanı yazdığı dönemin şartları ve siyasal atmosferi ile profesyonel ve siyasi kimliği göz önünde bulundurulduğunda, eserin yayımlanmama sebepleri anlaşılabilir. (Akşin, Balcı ve Ünlü, 2010).

Yayımlanma şansı bulamayan ve taslak olarak ilk haliyle kalan Uhuvvet'in metinlerini modern Türkçe kullanarak çevirip yayınlamak edebiyat dünyamıza kazandıran isim gazeteci Nebil Fazıl Alsan'dır. Alsan'ın eserin önsözünde ifade ettiğine göre Selma Rıza'nın büyük kardeşi, Ahmet Rıza, Paris 'te 1 Aralık 1895 'te basında çıkmaya başlayan Meşveret adlı bir gazete yayınlamıştır. (Mardin,2023). Ahmet Rıza'nın Meşveret Gazetesi, dönemin Osmanlı toplumunda önemli bir yer tutmuş ve Jön Türk hareketinin yayılmasında etkili olmuştur. Gazete, dönemin siyasi ve toplumsal meselelerini ele alarak, kamuoyunun bilinçlenmesine katkıda bulunmuştur. Ahmet Rıza'nın pozitivist düşünceleri ve özgürlükçü yaklaşımları, gazetesinin içeriğini ve yayın politikasını belirleyen temel unsurlardan biri olmuştur. Bu gazete, 2. Meşrutiyet'in oluşmasına katkıda bulunan önemli süreli yayınlardan biridir ve "Ebu'l-Ahrar" (Özgürlükçülerin Babası) olarak bilinen Jön Türk hareketinin önde gelen isimlerinden pozitivist Ahmet Rıza Bey'in adıyla neredeyse özdeş duruma gelmiştir (Akşin, Balcı ve Ünlü, 2010).

Nebil Fazıl Alsan, modern Türk edebiyatının önemli figürlerinden biridir. Alsan, özellikle Uhuvvet isimli eserin taslak halinden kurtarılması ve modern Türkçeye çevrilerek yayımlanması konusundaki çabalarıyla tanınmaktadır. Bu eser, yayımlanma şansı bulamamış ve taslak halde kalmıştır. Alsan 'ın bu çabası, Türk edebiyat dünyasına önemli bir katkı sağlamıştır. Alsan, aynı zamanda bir gazetecidir ve edebiyat alanındaki bu katkısının yanı sıra gazetecilik alanında da önemli işler yapmıştır. Nebil Fazıl Alsan 'ın Uhuvvet eserini gün yüzüne çıkarması ve Ahmet Rıza'nın Meşveret gazetesinin tarihi önemi, modern Türk edebiyatı ve tarihine dair kapsamlı bir bakış açısı sunmaktadır. Alsan'ın çabaları, unutulmuş veya göz ardı edilmiş eserlerin yeniden değerlendirilmesine örnek teşkil ederken, Ahmet ve Selma Rıza'nın faaliyetleri, dönemin toplumsal ve siyasi dinamiklerine ışık tutmaktadır. Bu bağlamda, bu kişilikler ve yaptıkları işler, Osmanlı son dönemi ve erken Cumhuriyet dönemi Türkiye 'sinin kültürel ve tarihi mirasının anlaşılması için kritik öneme sahiptir (Aytaç, 2003).

Selma Rıza, romanında, dönemin toplumsal ve kültürel yapısını, özellikle kadınların yaşadığı sosyal ve ekonomik sınırlamaları etkileyici bir şekilde ele almaktadır. Roman, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki toplumsal değişimleri, modernleşme çabalarını ve batılılaşma sürecini, kadınların gözünden anlatarak, dönemin toplumsal yapısına eleştirel bir bakış sunmaktadır. Selma Rıza, romanında kadın karakterlerini güçlü ve bağımsız bireyler olarak resmederken, erkek egemen toplumun baskıcı yapısına ve kadınların sosyal hayattaki rollerine dikkat çekmektedir. Roman, dönemin eğitim sistemi, aile yapısı, evlilik anlayışı ve kadınların toplumdaki yerine dair derinlemesine bir inceleme sunmaktadır. Selma Rıza, romanında kadınların eğitimi ve sosyal statüsünün yükseltilmesinin, toplumsal ilerlemenin anahtarı olduğunu vurgulamaktadır. Eser, Osmanlı toplumunun modernleşme sürecindeki kadın sorunlarını, kadın-erkek ilişkilerini ve cinsiyet eşitsizliğini ele alarak, dönemin sosyal ve kültürel yapısına ışık tutmaktadır. Selma Rıza, toplumdaki geleneksel anlayışın etkisiyle genç bir kadının felakete sürüklendiği dokunaklı hikayesini anlatırken, aynı zamanda bu soruna çözüm olabilecek öneriler de sunmaktadır.

Romanın yazıldığı dönem göz önüne alındığında romandaki olaylar, karakterler, zaman ve mekan gibi unsurlar içeriğin ve ana fikrin etrafında şekillenirken, çoğu zaman kurguyu zayıflatıp, zedeleyen karakterlerin gerçekçiliğin azalmasına sebep olduğu görülmektedir. Selma Rıza'nın Uhuvvet romanında kullandığı kurgu, anlatım biçimleri ve kullandığı teknikler açık bir şekilde ifade etmektedir ki roman aynı zamanda hem geleneksel anlatımın kullanıldığı halk hikayeleri etkisinde olup hem de batılı anlamda roman özelliklerini içermektedir. Selma Rıza'nın Uhuvvet romanında kullandığı olayları aktarma biçimi ve seçtiği bakış açısı yazarın kendini gizlemesine engel olmaktadır. Bu tercih, zaman zaman azaltarak yazarın sevdiği roman kahramanlarının sorunlarına duygusal bir bağ kurduğunu, romandaki karakterlere hak verdiğini ve aynı zamanda sevmediği, reddettiği karakterlere karşı net bir duruş sergilediğini açıkça ortaya koymaktadır.

Yazar bazen sadece hikâye anlatan bir ses olmaktan çıkarak, olaylar ve karakterlerle ilgili duygu ve düşüncelerini de okurla paylaşmaktadır. Aktaş'a (1991) göre görünen niteliklere vurgu yapan anlatıcı, Uhuvvet romanında yazarın edebi dilini kullanarak kendini ait hissettiği dünyaya ait olan mekânı, karakterleri ve yaşamın çeşitli yönlerini aktarmakta ve okuyucunun dikkatine sunmaktadır. Selma Rıza'nın olay örgüsünü zamana göre düzenleyerek (Forster, 2001) oluşturduğu Uhuvvet romanındaki kurgu iki bölümden oluşmaktadır. Bölümler arasındaki uyum ve bütünlüğün romanın bazı bölümlerinde bozulduğu gözlemlenmektedir. Romanda oldukça geniş bir zaman diliminden bahsedildiği için yazar olayları özetleme tekniği kullanarak anlatmıştır.

Selma Rıza'nın "Uhuvvet" romanı, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme sürecindeki kadın hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği konularına odaklanarak, Türk edebiyatında önemli bir yer edinmiştir. Roman, kadınların eğitimi ve sosyal statüsünün önemini vurgulayarak, toplumsal değişim ve ilerlemenin anahtarını sunmaktadır. Selma Rıza'nın bu eseri, dönemin toplumsal yapısına eleştirel bir bakış atarak, Türk edebiyatının modernleşme sürecindeki önemli bir adımı temsil etmektedir.

Selma Rıza'nın son yılları, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü ve Cumhuriyet 'in ilanı dönemine denk gelmektedir. Bu dönemde, onun edebi çalışmaları ve gazeteciliği, Türkiye'nin siyasi, kültürel ve sosyal dönüşümünün bir parçası olmuştur. 1910-1912 yılları arasında süreçte iki eserini daha yazmış olmasına rağmen bu eserleri yayımlamamıştır. Bununla birlikte, "Hanımlara Mahsus Gazete" ve "Kadınlar Dünyası" gibi yayın organlarında yazılarını yazmayı sürdürmüştür. Ahmet Rıza Bey 'in kız kardeşi olarak, Cumhuriyet 'in ilanı sonrasında Türkiye'nin siyasi, kültürel ve sosyal dönüşümüne tanıklık etmiş ve bu süreçte aktif bir rol oynamıştır.

Selma Rıza Feraceli, 1931 yılında İstanbul 'da vefat ettiği zaman, Türk kadın gazeteciliği ve edebiyatındaki öncü rolüyle unutulmaz bir iz bırakmıştır. Onun bıraktığı miras, Türk kadınlarının eğitime ve toplumsal hayata katılımına olan katkılarıyla ölçülmektedir. Bu katkılar, bugün bile Türkiye 'deki kadın hareketinin temellerini oluşturmaya devam etmektedir.

4. Tariz Mektubu

Türk Dil Kurumu'na (TDK) göre, tariz kelimesi bir kimsenin kötü bir davranışından, kusurundan veya bir olayın kötü bir yönünden bahsedilirken yapılan açıklama, eleştiri, tenkit ve sözle veya yazıyla azarlama, kınama anlamına gelmektedir. Bu sebepten dolayı tariz terimi genellikle bir bireyin davranışlarını eleştiri veya kınama şeklinde ifade eden bir terim olarak kullanılmaktadır.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, 30 Ocak 1921 tarihli ve 8580 numaralı İkdâm gazetesinde "Küçük Bir Risale Münasebetiyle" başlıklı bir makale yayımlar. Yazıda Bâb-ı Âli Caddesi'nde dolaşırken bir kitapçının vitrininde gördüğü kitaplar hakkında konuşan Yakup Kadri, bu kitaplar arasında hüznü, yalnız ve garip duruşuyla dikkat çeken İzmir Hediyeleri adlı bir kitabı fark ettiğini belirtir ve bu kitabı satın alıp okumak ister. İshak isimli bir yazar tarafından kaleme alınan bu kitap hakkında bazı değerlendirmeler yapan Yakup Kadri, yazarın bazı benzetmelerinde kadınları küçümseyen ifadeler kullandığını ve bu sebeple Selma Rıza'nın rahatsızlığını dile getiren bir mektup yazdığını ifade eder (Sanat Kritik, 2023):

4.1. Selma Rıza'nın Yakup Kadri'ye Yazdığı Tariz Mektubu (Şahin ve Ardalı Büyükarman, 2023):

“İkdâm gazetesi muharrirlerinden Yakup Kadri Bey Efendi'ye
30 Kânûn-i Sâni tarihli İkdâm gazetesinde münderiç makalenizde birbirini tevâli eden şu cümleleri görmekle müteessif
olduk:

“İzmir Hediyeleri muharriri bizim sükûtumuzda şaşmasın; zîrâ iş başında sükût etmek erlerin şânındandır. Eli işte iken ağzı söylenişte olmak ise yalnız kadınlara yaraşır.”

“İzmir Hediyeleri muharriri bu hale şaşmasın; eli işte iken ağzı söylenişte olan kancıklar veya tafra-füruşlardır.” Sizin kimden ve ne cins bir mahlûktan doğduğunuzu bilmiyoruz; ancak, cihanın Türkler aleyhine kıyâm ettiği, pâyiyaht-ı saltanatın düşmanla mâlâmâl bulunduğu ve bu hercümerc içinde bekâ-yı millîyi temin için kadın, erkek, çoluk çocuk herkesin birbirine istinâd etmekten başka çaresi kalmadığı böyle elîm ve felâketli bir zamanda siz bir Türk muharriri, nasıl oluyor da milletin nisfından ziyâdesinîteşkil eden kadınlara bu gibi kabîh sıfatları layık görüyorsunuz, bunu anlamak istiyoruz.

Çok söyleyen çok yanılır derler. Siz de acaba çok mu yazıyorsunuz, yoksa yazdıklarınızı bir defa dikkatle okumak zahmetini ihtiyar mı buyurmuyorsunuz, ne oluyor, arada bir öyle hatalı sözler sarf ediyorsunuz ki bunun vebâli yalnız size değil, nâmına kalem yürüttüğünüz millete yükleniyor.

Şimdilik lisânınıza biraz daha nezâhet ve fikrinize de o nispette selâmet temenni etmekle iktifâ eyleriz efendim.

İcâbında ismini ketmehâcet görmeyen bir kadın
Târîh-i İrsâli: Fî 31 Kânûn-i Sâni Sene 1921”

Selma Rıza Feraceli'nin yazdığı mektup 20.yüzyılın başlarında yaşamış olan Türk yazar ve siyasetçi Yakup Kadri Karaosmanoğlu'na yönelik bir eleştiri içermektedir. Selma Rıza Feraceli, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun yazdığı cümlelerin, özellikle kadınlara yönelik kullanılan ifadelerin, milli birlik ve beraberlik ruhuna uygun olmadığını savunmakta ve Türk milletinin içinde bulunduğu zorlu durum göz önüne alındığında, bu tür ifadelerin kullanılmasının anlamsız ve hatta tehlikeli olduğunu düşünmektedir. Yakup Kadri Bey Efendi'yi hatalı ifadeler kullanmakla suçlamakta ve bu hataların sadece Selma Rıza Feraceli 'nin kendisine değil, aynı zamanda Yakup Kadri Efendi'nin temsil ettiği millete de zarar verdiğini öne sürmektedir. Selma Rıza, Yakup Kadri Bey Efendi 'ye daha özenli ve düşünceli bir dil kullanma çağrısında bulunmaktadır.

Selma Rıza Feraceli'nin mektubunda, 20. yüzyılın başlarındaki Türk yazar ve siyasetçi Yakup Kadri Karaosmanoğlu 'na yönelik eleştirisi derinleşmektedir. Feraceli, Karaosmanoğlu'nun kullanmış olduğu cümlelerin özellikle kadınlara karşı kullanılan ifadelerin, milli birlik ve beraberlik ruhuyla bağdaşmadığını savunmaktadır. Türk milletinin içinde bulunduğu zorlu durumu göz önüne alarak, bu tür ifadelerin sadece anlamsız değil, aynı zamanda tehlikeli olduğunu düşünmektedir. Selma Rıza Feraceli, Yakup Kadri Bey Efendi'yi sadece hatalı ifadeler kullanmakla suçlamakla kalmaz, aynı zamanda bu hataların yalnızca kendisine değil, aynı zamanda Yakup Kadri Efendi'nin temsil ettiği millete de zarar verdiğini vurgular.

Selma Rıza Feraceli'nin mektubu, sadece bireysel bir düzlemde değil, aynı zamanda toplumsal bir sorumluluk düzleminde de eleştirilerini sürdürmektedir. Bu bağlamda, Selma Rıza Feraceli, Yakup Kadri Bey Efendi 'ye hitap ederken daha özenli ve düşünceli bir dil kullanma çağrısında bulunarak, ifade biçimlerinin toplumsal birlik ve dayanışma içinde daha uygun bir seviyeye çekilmesi gerektiğini vurgular. Mektubu, sadece bireysel bir tenkitten öte, bir toplumsal uyarı ve çağrı niteliğinde olup, Türk milletinin birliğine vurgu yaparak dilin önemine dikkat çekmektedir.

5. Sonuç

Selma Rıza Feraceli, Türk kadınlarının basındaki ilk iz bırakan figürlerden biridir. Hem İstanbul'da hem de Paris'te yaptığı gazetecilikle, kadın hakları ve eğitimi konularında cesur bir duruş sergileyerek toplumsal değişime öncülük etmiştir. 19. yüzyılın sonlarına doğru, Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınların sosyal ve eğitim alanındaki kısıtlamalarına karşı mücadele veren bu önemli figür, basın aracılığıyla sesini duyurarak toplumun bilinçlenmesine katkı sağlamıştır.

Selma Rıza Feraceli'nin ilk Türk kadın gazetecisi ve romancısı olarak edindiği unvan, sadece bireysel başarısını değil, aynı zamanda Osmanlı toplumunda kadınların toplumsal ve politik arenada daha etkin bir rol oynamasına kapı aralamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeliği ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti genel sekreterliği gibi önemli görevlerde bulunarak, sadece gazetecilikle değil aynı zamanda toplumsal kuruluşlarda da etkili bir liderlik sergilemiştir. Selma Rıza Feraceli'nin öncülüğünde açılan Türkiye'nin ilk yatılı kız lisesi, kadınların eğitimine büyük bir katkı sağlamış ve bu alandaki eksiklikleri gidermeye yönelik önemli bir adım olmuştur. Bu okul, Türk kadınlarının eğitime vurgu yaparak, onlara daha geniş bir toplumsal katılım alanı açma amacını taşımıştır.

Türk kadınlarının tarihinde unutulmaz bir figür olan Selma Rıza Feraceli'nin mirası, sadece kendi döneminde değil, günümüzde de kadın hakları mücadelesine ilham kaynağı olmaya devam etmektedir. Onun cesur duruşu ve toplumsal değişime yönelik çabaları, Türk kadınlarının eğitimi ve toplumsal hayata katılımı konusundaki çabalara ışık tutmaktadır. Selma Rıza Feraceli, Türk toplumunda kadınların hak ve özgürlükleri için verdiği mücadele ile unutulmaz bir iz bırakmıştır.

Kaynakça

Akşin, S., Balcı, S. ve Ünlü, B. (2010). *100. yılda Jön Türk Devrimi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Aktaş, Ş. (1991). *Roman sanatı ve roman incelemesine giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları.

- Aydın, Ö. (2020), Jön Türklerin kadın öncülerinden Selma Rıza Feraceli (1872-1931), *Türkiye Günlüğü*, ss.133-143.
- Aytaç, B. (2003), "The question of women in the works of Selma Rıza and May Ziadeh", Orient am Scheideweg, Verlag Dr. Kovac, (Edt.by. Martin Tamcke), ss.309-319.
- Aytaç, G. (2000), 19. yüzyıl romancılığımızın nitelikli ilk kadın romanı keşfedildi: Selma Rıza'nın 1892'de kaleme aldığı uhuvvet, *Türk Yurdu (Türk Romanı Özel Sayısı)*, Cilt XX, (1), 153-154, ss. 77-79.
- Çetin, N. (2000), Selma Rıza- Uhuvvet (Kardeşlik). *Türk Dili*, 587(1), ss. 522-551.
- Doğan, R., B., Metintaş, M., Y. (2017), Selma Rıza Feraceli (1872-1931) ve Türk kadınının ilk gazetecilik deneyimleri. *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, 1(2), 100-108.
- Forster, E. M. (2001). Roman Sanatı. Ü Aytür (Çev.). İstanbul: Adam Yayınları.
- Hazer, G. (2016), Selma Rıza'nın Uhuvvet romanında kurmaca yapı. *Turkish Studies*, 6(3), ss. 875-893.
- Koloğlu, O. (2006), *21. Yüzyılda basın tarihi*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Mardin, Ş. (2023), *Jön Türklerin siyasi fikirleri (1895-1908)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Naymansoy, G. (2009), Sosyolog olan Selma Rıza (Günseli Naymansoy, "Gölgeden Gerçeğe Osmanlı'dan Bugüne Aydın Kadınlarımız", Erdem: *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 54(1), ss. 137- 148.
- Oktay, G. (2016), Selma Rıza'nın Uhuvvet romanında "toplumsal cinsiyet" ve "sınıf" yapıları. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığı*, 14(20), 141-156.
- Rıza, S. (1892), *Uhuvvet*. C.I.
- Rıza, S. (1999), *Uhuvvet (Kardeşlik)*. N. Fazıl Alsan (Sadeleştiren). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- Şahin, S. ve Ardalı Büyükarman, D. (2023), *Yakup Kadri Karaosmanoğlu*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Sanat Kritik (2023). Geçmiş zaman peşinde: Selma Rıza'nın Yakup Kadri'ye yazdığı tariz mektubu. Erişim adresi: <https://sanatkritik.com/eski/gecmis-zaman-pesinde-selma-rizanin-yakup-kadriye-yazdigi-tariz-mektubu/> Erişim tarihi: 04 Aralık 2023.
- Toros, T. (1994), "İlk Türk Kadın Gazeteci Selma Rıza", *Skylife Dergisi*, 1(1), s. 60-66
- Uçman, A. (2003), Selma Rıza'nın Mektupları. *Tarih ve Toplum*, 1(1), s. 235, 39- 44.